

manifests, decrees of emperor and senate, conclusions of State advice, and others like that.

Analysis of legislative base of the Russian empire in relation to implementation of the population of Right-bank Ukraine of recruit duty, grounds to assert that it was at once marked the certain features of organizational, socialclass and ethnic character, predefined the careful policy of incorporation of new territorial acquisitions to the empire.

Executed conscription of population of region on the basis of positions of «General establishment» in 1766 and three recruit regulations (1831, 1857, 1862) which complemented and extended a normative base taking into account the necessity of regulation of all aspects of organization and leathrough of recruit sets for Right-bank Ukraine.

Key words: *legislation, decree, the manifest, regulation, recruits duty, recruit set, army, Right-bank Ukraine, Russian empire.*

Отримано: 10.09.2014

УДК 94(470+571)«1800/1860»:355

А. Ю. Скрипник

ДІЯЛЬНІСТЬ ГУБЕРНСЬКИХ КВАРТИРНИХ КОМІСІЙ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ РОЗТАШУВАННЯ РЕГУЛЯРНИХ ВІЙСЬК У ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1800-1860 рр.)

Розглянуто роботу одного з підрозділів губернського управлінського апарату щодо питань розміщення військових частин в населених пунктах краю. Висвітлено основні напрямки і проблематику діяльності, підвалини соціального співіснування та окреслено основні шляхи розв'язання протиріч між місцевими мешканцями та військовими.

Зважаючи на гострий брак приміщень для постою, в губернських і частково в повітових містах під контролем військових і цивільних губернаторів почали свою роботу Квартирні експедиції. Вони склалися з двох осіб за вибором від дворянства терміном на три роки, з квартирмейстерів – по одному на кожну частину міста за вибором міщан терміном на один рік, та поліцмейстера.

Встановлено, що головний тягар був покладений на місцевих мешканців через відсутність зручних приміщень для постою. В населених пунктах краю новоутворені квартирні Експедиції розпочали тотальний облік усіх придатних для цього помешкань. Головним завданням цих установ був рівномірний і об'єктивний розподіл військових квартирників між усіма мешканцями.

Суттєве збільшення військ та неспроможність Квартирних експедицій раціонально їх розміщувати викликали скарги міщан губернських центрів. У 1808 році стала очевидною необхідність створення сталих фахових Квартирних комісій у структурі губернської адміністрації на постійній і професійній основі. Вони склалися з городничого чи поліцмейстера, одного депутата від дворянства, другого від купецтва і міщан. Якщо містечко належало поміщику, то він зазвичай очолював комісію, а в разі існування єврейської громади – був представник від неї.

За весь час своєї діяльності в першій половині XIX ст. роботу Квартирних комісій не варто оцінювати як ефективну, але й ціл-

ком провальною вона теж не була. Діючи як один з підрозділів місцевої адміністрації, вони були вражені тими самими вадами, що й інші установи. Часто, використовуючи своє службове становище, чиновники комісії вступали у змову із заможними міщанами, отримуючи хабарі за позбавлення від постою; крали казенні кошти та фальшували документи. Особливого поширення це набуло в губернських містах, де робота комісії тривала інтенсивно й постійно. У повітових містах і містечках ледь не головним рушієм у бік позитивного виконання своїх обов'язків служило намагання тимчасово влаштувати військових у своєму населеному пункті з найменшими незручностями і обтяженням для земляків з надією на швидке зменшення кількості транзитних і постійних військових. Протягом багатьох років добре знання житлового фонду та пошук оптимальних варіантів чиновниками не давали вагомих приводів для широкого невдоволення обох сторін, які самі розуміли проблемність вирішення питання шляхом конфронтації.

Ключові слова: бюрократія, губернські комісії, регулярні війська, населення, квартирування.

Питання раціонального розміщення військ на територіях Південно-західних губерній складало для російського вищого військового керівництва одне з найважливіших завдань протягом усієї першої половини XIX ст. Ще наприкінці XVIII ст. стало очевидно, що самостійно арміям з ним не впоратися, потрібна постійна і системна допомога цивільної губернської влади та місцевого дворянства. Відсутність належної мілітарної інфраструктури та велика кількість військовослужбовців на Правобережжі змушувало розташовувати війська в усіх населених пунктах і біля них, перекававши весь тягар і відповідальність за це на плечі чиновників новоутворених губернських і повітових установ. Таким чином, вони були змушені виконувати роль своєрідних регулювальників чи «портъє», намагаючись оптимально завантажити наявний житловий фонд, в ідеалі створюючи максимум комфорту військовим і мінімум незручностей міщанам.

Історіографія розгляду проблеми протягом останніх ста років розвивалася у двох напрямках: перший – це дослідження, присвячені виключно казарменому і квартирному розташуванню військ, другий – участь місцевої влади у виконанні постійної повинності населенням регіону.

Перші розвідки, що зачіпають окремі питання взаємодії військової та цивільної влади, з'явилися наприкінці XIX – на початку XX ст. У них розглядалися історико-правові та соціально-побутові аспекти розквартирування військ у Російській імперії протягом згаданого періоду. Проте окремі дослідники пішли далі й постаралися в межах своїх студій висвітлити і загальний стан справ. Загалом ці роботи мали описовий характер, але містили значну кількість фактичного матеріалу. До таких розвідок відноситься праця П. Агап'єва, опублікована на сторінках журналу «Військовий збірник» [1, с.408-426]. Більша частина цієї роботи присвячена історії квартирування військових частин в Росії у XVIII – на початку XIX ст. У тому ж напрямку працювали М. Ля-

підєвський та О. Редігер, які звертали увагу на стан казарменого будівництва в контексті проблеми вимушеного квартирування військ та обтяжливих повинностей населення [2, с.151].

Участь міського і земського самоврядування у виконанні постійної повинності знайшли своє відображення в роботах М. Кашкарова, М. Слобожаніна та І. Страховського, однак не отримали подальшого, більш ґрунтовного вивчення [3]. Розглядаючи в цілому дореволюційну історіографію, присвячену квартируванню російської армії в першій половині ХІХ ст., можна констатувати той факт, що в ній міститься невелика кількість робіт із згаданої проблеми. Загальним для цих досліджень є наявність великої кількості фактичного матеріалу щодо стану війська і військових планів.

З 1796 року законодавчо було закріплено основні засади розташування військ на нових анексованих територіях імперії. Відповідно до затвердженого загального розпису, піхота мала знаходитися в містах і містечках, кавалерія – в селах повітів, артилерія – поблизу батальйонних і полкових штабів [4, с.239; 619]. У теплу пору року, з квітня по жовтень, наказувалося зводити полки в компактні оперативні групи для оглядів і маневрів, а у разі браку квартир облаштовувати тимчасові польові табори.

Спочатку у стосунках між військовими і місцевою владою на колишніх польських землях усе виглядало шляхетно і пристойно. Наприклад, у жовтні 1796 року Бершадський нижній земський суд надіслав командуванню Ладозького мушкетерського полку «Квитанцію» про «доброчесне квартирування у повіті», таким чином запрошуючи до перебування і вимагаючи тиші й спокою. Своєю чергою, командир надіслав «Гарантійний чи обіцянковий лист»: «Роти Полку, прибувши на зимове квартирування, будуть доброчесно поводитися з моменту вступу до повіту», і просили чиновників суду особисто супроводити підрозділи на місце розташування [5, арк.1-3].

Надалі, системні помилки у військовому плануванні та прорахунки нової російської влади призводили до надмірного скупчення військ у невеликих населених пунктах чи прикордонних фортецях. Час дипломатії швидко минув, дозволів у повітових чиновників уже ніхто не питав, а командири полків просто отримували «Свідоцтва» на право квартирування і ставили місцеву владу перед фактом. Зі свого боку, городничі й повітові справники мали забезпечити військових усім необхідним за рахунок земських коштів [6, арк.10]. Часто через погану взаємодію військової і цивільної влади, непослідовну роботу інтендантських служб солдати не отримували належного продовольчого забезпечення, що спричинювало випадки мародерства та інших злочинних дій стосовно місцевого населення. Мешканці краю не сприймали російську армію як свою і дивилися на факт її присутності через призму ворожості й невдоволення додатковими податками, а більш за все – рекрутською повинністю.

У першій половині ХІХ ст. кожен з російських самодержців та їх військово оточення мали своє бачення змісту і ролі військ на місцях дислокації. Якщо Катерина ІІ повністю поклала це питання

на розуміння своїх фельдмаршалів і генералів, то наступні монархи самі вирішували, що робити військам у мирний час. Ці бачення часто мали суб'єктивний характер і не дотримувалися якоїсь єдиної стратегічної концепції. На анексованих територіях катастрофічно не вистачає придатних будівель для розміщення військ. Через це в полках лютували хвороби, істотно знижуючи боєздатність; панував господарський безлад та процвітало дезертирство. На початку ХІХ ст. очевидними були два шляхи: перший – довгий і спочатку малоєфективний – будівництво військових споруд; другий – на ближчі роки багатобіччючий – раціональне і максимально щільне розквартирування військ по усій території губерній.

Щодо будівництва і утримання військових споруд, то тут Олександр І, з одного боку, припустився помилки, розділивши ці обов'язки між чиновниками Військового міністерства, місцевою губернською адміністративною та повітовою дворянською владою, обивателями та командуванням самих полків, заклавши таким чином умови для бюрократичних протиріч і плутанини. Саме тоді на місцях почали створювати тимчасові комісії, до обов'язків яких входило владання усіх оперативних питань по розташуванню [7, арк.142]. З іншого – розраховуючи на здешевлення шляхом уніфікації будівель, у 1804 році він затвердив креслення так званих «полкових дворів» для усіх родів військ. Єдині форми і розміри типових споруд мали співпадати зі штатними кількостями полків. Тобто, розміри стаєнь, сараїв для патронних ящиків і вогнів, лазні, приміщення для солдат і офіцерів тощо, були оптимальними для розміщення певного піхотного чи кавалерійського полку [8, с.529-532]. В ідеалі мало виглядати так, що полк, приходячи на нові квартири, заставав там усю необхідну інфраструктуру. Однак, розбудова такої мережі на Правобережній Україні з нуля потребувала великих капіталовкладень, а найголовніше – часу.

З тих пір, зважаючи на гострий брак приміщень для постою, в губернських і частково в повітових містах, під контролем військових і цивільних губернаторів почали свою роботу Квартирні експедиції. Вони склалися з двох осіб за вибором від дворянства терміном на три роки, з квартирмейстерів – по одному на кожну частину міста за вибором міщан терміном на один рік, та поліцмейстера [9, арк.2-6].

Одразу ж стало очевидним, що головний тягар нестимуть місцеві мешканці, зважаючи на відсутність зручних приміщень для постою. В населених пунктах краю новоутворені губернські Квартирні експедиції розпочали тотальний облік усіх придатних для цього помешкань. Від губернаторів вони отримували повну інформацію щодо кількості військовослужбовців у містах та їх розташування на даний час. Головним завданням цих установ був рівномірний і об'єктивний розподіл військових квартирантів між усіма мешканцями. Іноді ситуація ставала настільки гострою, що до постою заучали вільні помешкання губернських канцелярських і поліційних чиновників, службовців медичного, архітектурного та поштового відомств.

Наприклад, у Києві чиновники експедиції на серпень 1806 року взяли на облік 8000 придатних обивательських дворів, а тодішня потреба в приміщеннях складала лише 5737. Тому експедиція мала можливість ставити на постій до киян солдат по черзі протягом року, але так було далеко не завжди. З року в рік кількість військових у таких містах як Житомир, Луцьк, Новоград-Волинський, Старокостянтинів, Кам'янець-Подільський, Вінниця, Тульчин поступово і неухильно збільшувалася. З метою дотримання порядку, військовим заборонялося самовільно займати будівлі і переходити з однієї в іншу без відома начальства. З моменту прибуття підрозділу до міста чи містечка, поліція мала терміново повідомити про це в експедицію, а та – швидко призначити на квартири [10, с.674-675].

Суттєве збільшення військ та неспроможність Квартирних експедицій раціонально їх розміщувати викликали скарги міщан губернських центрів. У 1808 році стала очевидною необхідність створення сталих фахових Квартирних комісій у структурі губернської адміністрації на постійній і професійній основі. Вони склалися з городничого чи поліцмейстера, одного депутата від дворянства, другого від купецтва і міщан. Якщо містечко належало поміщику, то він як правило очолював комісію, а в разі існування єврейської громади – був представник від неї. Пізніше, з метою запобігання хабарництва і корупції, з 1827 року Сенат встановив обмеження перебування на посаді депутата терміном на один рік, але з правом переобрання на наступний строк [11, с.437-438]. Комісії перебували під адміністративним контролем губернських правлінь, які корегували їх роботу і визначали ступінь ефективності за двома критеріями – оптимальне розміщення усіх військових та відсутність нарікань обивателів [12, арк.31].

З метою підвищення раціональності розташування та моніторингу завантаженості житлового фонду, з початку 30-х рр. XIX ст. військові губернатори отримували щомісячні звіти від Квартирних комісій. Кожен із трьох губернських центрів Правобережжя був поділений на територіальні частини. Наприклад, Київ мав першу, другу, третю, четверту частини, передмістя Куренівка та казарми. У спеціальній таблиці-звіті чиновники позначали, скільки будинків займали генерали, офіцери та нижні чини в кожній із частин; хто з обивателів тимчасово не має постюю; утримували на обліку й зовсім порожні помешкання, «звільнені через бідність». Це дозволяло мати об'єктивну картину й оперативно реагувати на вимоги військових [13, арк.25-26].

Комісія брала на облік усі будівлі в місті і розподіяла чергу на постій шаяхом повідомлення і видачі однакових квитків (*квитанцій* – А.С.) господарям і квартирантам. Часто особовий склад рот і батальйонів вдавалося поселити, минаючи великі труднощі, однак у більшості міст існувала ще одна проблема. Часто бракувало придатних господарських приміщень для лазаретів, кузні, майстерень, стаєнь, складів та інших важливих полкових підрозділів. Російська влада вбачала вихід із ситуації в тому, щоб пере-

класти сплату за оренду приміщень на місцевих мешканців. Для цього комісії поділили будівлі на класи, відповідно до їхнього розташування, площі та доходів власників. За цими критеріями визначалася й сума сплати. Розцінки мав затвердити губернатор, а зібрані кошти зберігалися у Казенній палаті і витрачалися в міру необхідності [14, с.354-356].

Як правило, вони використовувалися для винайму необхідних споруд для потреб певних частин різних родів військ. Командир Резервної дивізії 6-го піхотного корпусу просив надати його батальйонам у Києві «окремі приміщення для майстерень теслярів, ковалів, слюсарів, малярів, шмухлярників, а також для кравців і чоботарів, та приміщення для обозу і коней». Київська квартирна комісія знайшла придатні господарські будівлі з умовою орендної платні в середньому по 250 рублів на рік за кожен, переказавши сплату цієї великої суми на пересічених киян [15, арк.1-13в; 5-5зв.]. Такі високі ціни зовсім не турбували командування дивізії, вони отримали те, що вимагали відповідно до букви закону.

У свою чергу, відповідно до наказу по 1-й Армії, з жовтня 1830 року усі командири частин отримали розпорядження надавати відомості про кількісний склад своїх військ цивільним губернаторам кожні три місяці. Це було потрібно: по-перше, для обліку військовослужбовців на території кожної губернії; по-друге, для внесення до «Статистичних звітів» царю під час його подорожей; по-третє, для оптимізації заходів з постачання продовольством військ у разі підвищення цін на борошно [16, арк.3-4].

Великі латифундисти на Правобережній Україні, такі як Браницькі чи Потоцькі, прагнули самі вирішувати питання розташування військ на своїх територіях на власний розсуд. Влада ініціювала і дозволяла створення Квартирних комісій під безпосереднім головуванням поміщиків. Так граф Потоцький довгий час був незмінним головою Квартирної комісії в м. Немирові, самостійно сформувавши її склад та утримуючи власним коштом канцелярських службовців, а граф Владислав Браницький очолював подібну комісію у м. Біла Церква [17, с.530; с.312].

Пріоритет при квартируванні завжди надавався регулярним бойовим частинам. Напередодні вторгнення Наполеона М. Кутузов своєю владою військового губернатора наказав київському цивільному губернатору П. Панкратьєвуселити прибулих ополченців-міліціонерів з Орловської губернії не в самому Києві, а в навколишніх селах, щоб не обтяжувати обивателів зайвими витратами [18, арк.74]. На відміну від них, солдати й офіцери армійських частин добре знали свої права, і за невиконання місцевою владою та мешканцями своїх обов'язків одразу ж скаржилися на них Квартирним комісіям чи своєму начальству. Командир 4-ї батареї 17-ї артилерійської бригади капітан Савков, прибувши зі своєю ротою до Києва на Куренівку, не отримував «міщанського приварку», через що його люди «від непоживної їжі, в короткий час втратили свіжий і здоровий вигляд». У другому рапорті він пише, що «стайні для коней відведені в селах на відстані 25-

30 верст від Києва, а майстерні й амуніція в самому місті. В разі термінового виступу у похід рота не зможе швидко зібратися» [19, арк.1-1зв.; 3-4]. За розпорядженням начальства чиновники Комісії змушені були шукати придатні сараї та стайні на околицях, завдаючи великих незручностей мешканцям.

Іноді Квартирні комісії, порушуючи закон, необґрунтовано накладали на міщан додаткові, непередбачені їхньою компетенцією повинності. У лютому 1834 року Київський цивільний губернатор повідомляв генерал-губернатора: «Мешканці передмість Києва: Куренівки, Пріорки й Сирця скаржаться на Квартирну Комісію, яка наказала годувати військових квартирантів, що викликало поступове розорення господарств міщан». За рахунок губернських і міських коштів київська Казенна палата виділила додаткові гроші, з розрахунку 22 копійки на одного солдата за добу, для сплати обивателям за «приварок», що частково покрило витрати мешканців, але квартирній комісії вдалося таким чином заощадити чималеньку суму власних коштів [20, арк.5-7].

Зважаючи на не зовсім задовільну роботу частини Квартирних комісій та їх низьку ефективність на повітовому рівні, було вжито низку заходів, направлених на стимулювання й оптимізацію їх діяльності, особливо у фінансовій царині. За постановою уряду, з березня 1853 року підвищився контроль влади за відправленням квартирної повинності у приватних містах і містечках південно-західних губерній. Господарі таких населених пунктів часто не сплачували городничим квартирних грошей, знаходячи на те різні причини, тому було наказано «збирати гроші зі всіх будівель, крім тих, де живуть самі власники, та їх господарських споруд, а з тих, що здаються по найму – сплачувати податок на загальних підставах» [21, арк.318-319]. З серпня того ж року наступна постанова поклала контроль за канцелярськими комісіями на повітове дворянство «під безпосереднім наглядом голів (*предводителів* – А.С.), на Депутатів від Дворянства». Тобто всю відповідальність за їх неналежну роботу, помилки та іноді повільне вирішення питань розквартирування відтепер лежала на місцевій шляхті та заможних міських обивателях [22, арк.7; 16].

Однак такі розрахунки не справдилися. В комісіях процвітали хабарництво і казнокрадство. Так у березні 1867 року Рівненське поліційне управління проводило слідство за зловживанням у місцевій Квартирній комісії депутатом від дворянства колежським асесором Пікарським, який вкрав 195 руб. сріблом. Намагаючись уникнути відповідальності, той «... склав фальшиві відомості про надходження та витрату цих грошей та записав себе на посаду канцеляриста з жалуванням», а найголовніше – було викрито систему оформлення фальшивих протоколів про нібито розквартирування солдат у будинках міщан, в обмін на хабарі від власників [23, арк.6-12].

Траплялися випадки змови членів комісій проти посадових осіб для лобювання власних комерційних інтересів. Доповідна записка голови Радомишльської комісії до генерал-губернатора про городничого, щодо нібито його упередженого «ставлення до під-

рядників нехристиянської віри». Виявилось, що це не перша така скарга, і писалися вони «за порадами купця Лейби Белоруца», якого очільник міста відсторонив від забезпечення харчами до лазаретів піхотного і егерського полків, що стояли табором біля міста. За рапортом городничого майора Добровольського: «Лейба не раз зривав поставки продовольства та матеріалів до частин, які стояли в місті, тому він йому не довіряє». У свою чергу генерал-губернатор Гур'єв наказав київській гродській поліції «сурово попередити купця про писання наклепів та Квартирну Комісію про погану роботу» [24, арк.1-5].

Очевидно, що за весь час своєї діяльності в першій половині XIX ст. роботу Квартирних комісій не варто оцінювати як ефективну, але й як цілком провальною вона теж не була. Діючи як один з підрозділів місцевої адміністрації, вони були вражені тими самими вадами, що й інші установи. Часто, використовуючи своє службове становище, чиновники комісій вступали у змову із заможними міщанами, отримуючи хабарі за позбавлення від постую; крали казенні кошти та фальшували документи. Особливого поширення це набуло в губернських містах, де робота комісій тривала інтенсивно й постійно. У повітових містах і містечках ледь не головним рушієм у бік позитивного виконання своїх обов'язків служило намагання тимчасово влаштувати військових у своєму населеному пункті з найменшими незручностями і обтяженням для земляків з надією на швидке зменшення кількості транзитних і постійних військових. Протягом багатьох років добре знання житлового фонду та пошук оптимальних варіантів чиновниками не давало вагомих приводів для широкого невдоволення обох сторін, які самі розуміли проблемність вирішення питання шляхом конфронтації.

Список використаних джерел і літератури:

1. Агапьев П. Квартирное расположение русской армии / П. Агапьев // Военный сборник. – 1896. – № 4. – С. 408–426.
2. Ляпидевский Н. История казарменного помещения войск в России / Н. Ляпидевский // Инженерный журнал. – 1881. – № 4. – С. 304–350; 1882. – № 2. – С. 151; Редигер А. Комплектование и устройство вооруженной силы / А.Ф. Редигер. – СПб., 1900.
3. Кашкаров М. Исторический обзор законодательных работ по общему устройству земских повинностей / М. Кашкаров. – СПб., 1894; Слобожанин М. Из истории и опыта земских учреждений. Очерки / М. Слобожанин. – СПб., 1913; Страховский И. Губернское устройство (правительственные учреждения) / И. М. Страховский. – СПб., 1913.
4. Полный свод законов Российской империи (ПСЗ). Собр. 1. – Т. XXIV. – № 17646; № 17980. – СПб., 1830 – 869 с.
5. Державний архів Вінницької області, ф.Д-533, оп.2, спр.17, арк.1-3.
6. Центральный державный историчный архив Украины у м. Києві (ЦДІАК України), ф.533, оп.1, спр.1253, арк.10.
7. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської області), ф.363, оп.1, спр.109, арк.142.
8. ПСЗ. Собр. 1. – Т. XXVIII. – № 21462. – СПб., 1830. – 1328 с.
9. Державний архів міста Києва, ф.1, оп.1, спр.474, арк.2-6.
10. ПСЗ. Собр. 1. – Т. XXIX. – № 22231. – СПб., 1830. – 1372 с.

11. ПСЗ. Собр 2. – Т. II. – № 1095. – СПб., 1830. – 1138 с.
12. Держархів Волинської області, ф.229, спр.44, арк.31.
13. ЦДАК України, ф.533, оп.5, спр.587, арк.25–26.
14. ПСЗ. Собр 1. – Т. XXX. – № 25114. – СПб., 1830. – 1404 с.
15. ЦДАК України, ф.533, оп.3, спр.1037, арк.1-1зв; 5-5зв.
16. Там само, оп.5, спр.955, арк.3-4.
17. ПСЗ. Собр 2. – Т. XXX. – Отд. 1. – № 29557. – СПб., 1856. – 778 с.; Т. XXXI. – Отд. 1. – № 30525. – СПб., 1857. – 1110 с.
18. Державний архів Київської області, ф.1. спр.29/806, арк.74.
19. ЦДАК України, ф.553, оп.3, спр.297, арк.1-1зв; 3–4.
20. ЦДАК України, ф.442, оп.66, спр.74, арк.5-7.
21. Там само, оп.770, спр.74, арк.318–319.
22. Держархів Волинської області, ф.229, спр.317, арк.7; 16.
23. Державний архів Рівненської області, ф.380, оп.2, спр.6, арк.6-12.
24. ЦДАК України, ф.442, оп.142, спр.684, арк.1-5.

А. Ю. Скрипник

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГУБЕРНСКИХ КВАРТИРНЫХ КОМИССИЙ
ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ РАСПОЛОЖЕНИЯ РЕГУЛЯРНЫХ ВОЙСК В ЮГО-
ЗАПАДНЫХ ГУБЕРНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1800-1860 гг.)**

Рассмотрена работа одного из подразделений губернского управленческого аппарата по вопросам размещения воинских частей в населенных пунктах края. Освещены главные направления и проблематика деятельности, основы социального сосуществования, обозначены основные пути решения противоречий между местными жителями и военными.

По причине острой нехватки помещений для постояя, в губернских и частично в уездных городах, под контролем военных и гражданских губернаторов начали свою работу Квартирные экспедиции. Они состояли из двух человек по выбору от дворянства сроком на три года, с квартирмейстеров – по одному на каждую часть города по выбору мещан сроком на один год, и полицмейстера.

Было установлено, что основное бремя возлагалось на местных жителей, несмотря на отсутствие удобных помещений для постояя. В населенных пунктах края новообразованные губернские Квартирные экспедиции начали тотальный учет всех пригодных для этого помещений. Главной задачей этих учреждений был равномерное и объективное распределение военных квартирантов между всеми жителями.

Существенное увеличение войск и несостоятельность Квартирных экспедиций рационально их размещать вызвали жалобы горожан губернских центров. В 1808 году стала очевидной необходимость создания устойчивых профессиональных Квартирных комиссий в структуре губернской администрации на постоянной и профессиональной основе. Они состояли из городского или полицмейстера, одного депутата от дворянства, второго от купечества и мещан. Если местечко принадлежало помещику, то он обычно возглавлял комиссию, а в случае существования еврейской общины – был представителем от нее.

За все время своей деятельности в первой половине XIX в. работу Квартирных комиссий не стоит оценивать как эффективную, но и провальной она также не была. Действуя как одно из подразделений местной администрации, они были поражены теми же недостатками, что и другие учреждения. Часто, используя свое служебное положение, чиновники комиссий вступали в сговор с за-

житочными мешанами, получая взятки за избавление от постоя; воровали казенные средства и подделывали документы. Особое распространение это получило в губернских городах, где работа комиссий продолжалась интенсивно и постоянно. В уездных городах и местечках едва ли не главным двигателем в сторону положительного выполнения своих обязанностей служили попытки временно устроить военных в своем населенном пункте с наименьшими неудобствами и обременением для земляков с надеждой на быстрое уменьшение количества транзитных и постоянных военных. В течение многих лет хорошее знание жилищного фонда и поиск оптимальных вариантов чиновниками не давал весомых поводов для широкого недовольства с обеих сторон, которые сами понимали проблематичность решения вопроса путем конфронтации.

Ключевые слова: бюрократия, расположение, губернские комиссии, регулярные войска, квартирование.

A. Skrypnyk

THE ACTIVITIES OF THE PROVINCIAL HOUSING COMMISSIONS TO PROVIDE THE BILLETING OF THE REGULAR ARMY IN THE SOUTH-WESTERN PROVINCES OF THE RUSSIAN EMPIRE (1800-1860)

The paper focuses on functioning of one of the provincial administrative apparatus divisions considering the billeting of military units in the provinces. Essential aspects of activity, basis of social coexistence are singled out and the ways to solve conflicts between local residents and the military men are outlined.

Rational billeting of troops on the territories of South-Western provinces was one of the most important tasks during the first half of the 19th century for the Russian military authorities. At the end of the 18th century, it became obvious that the army cannot manage it; a constant and systematic assistance of civil provincial government and the local nobility are of essential importance. Lack of proper military infrastructure and a large number of military men in the Right-Bank Ukraine resulted in billeting of troops in all towns and villages, thus shifting the whole burden and responsibility on to the officials of the newly created provincial and district institutions. Thus, they were forced to perform the role of a regulators or “porters”, trying to optimally load the existing housing stock, ideally creating maximum comfort to the military and minimum inconvenience to the citizens.

Since the functioning of the Housing commissions was not altogether effective in the provinces, a number of measures was undertaken to stimulate their activity, especially in the financial sector. According to the government resolution, from March 1853, the authorities increased their control over billeting obligatory service in private cities and towns of the South-Western provinces.

During first half of the 19th century, the work of the Housing commissions should be neither assessed as effective, nor as quite a failure. Being one of the units of local administration, they were affected by the same drawbacks as other institutions. It was an often case when the Commission officials used their position and received bribes from prosperous burghers in order to release the latter from billeting. They stole public funds and forged documents. It was widely spread in the provincial cities, where the work of the commissions was intensive and constant. In county towns and cities, the main impulse to positive duty fulfilment was an attempt to temporarily billet the military in the set-

tlement with the least inconvenience and burden for the fellow citizens and with the hope of a rapid decrease of transit and permanent military forces. For many years, good awareness of the housing stock and search for the best ways of billeting by the officials haven't resulted in significant dissatisfaction with both parties, who understood the problem of solving the issue through confrontation.

Key words: *bureaucracy, billeting, provincial commissions, regular army, population.*

Отримано: 22.10.2014

УДК 94:323:39«15/16»

В. В. Степанков

ЕГАЛІТАРНИЙ ПЕРІОД КОЗАЦЬКОГО ЕЛІТОТВОРЕННЯ (ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

Стаття присвячена з'ясуванню актуальної наукової проблеми, а саме: особливостям формування козацької еліти у другій половині XVI ст. Попри існування значної кількості праць, в яких висвітлюється історія українського козацтва цього періоду, вона не знайшла належного вивчення, тому вимагає спеціального дослідження. А відтак нами робиться спроба висловити кілька міркувань з цього приводу.

Відомо, що в історіографії усталеною є думка (М. Грушевський, В. Брехуненко, В. Шербак та інші автори), що в середині XVI ст. відбулися істотні зміни у формуванні козацтва як стану. Разом з цим вважаємо, що не слід недооцінювати значення процесів його генези, які мали місце у першій половині XVI ст., зокрема у становленні таких соціально-культурних цінностей як свобода, рівність, побратимство та ін. Вивчення формування козацької еліти дає підстави стверджувати, що воно відбувалося на принципах егалітаризму. Адже старшина підпорядковувалася волі більшості (рядового козацтва), а відтак не могла на власний розсуд управляти козацькою спільнотою. Пануючі у ній демократичні засади її функціонування девальювали владні прерогативи козацької еліти. Як наслідок, вони зводилися лише до виконання функцій військових ватажків. Негативними наслідками подібного «беззладдя» старшини ставали прояви охлократії, «отаманицини», свавілля й роз'єднаності козацтва. Зрозуміло, що ці деструктивні чинники не сприяли консолідації козацького стану та обстоюванню ним своїх соціально-політичних інтересів. Вперше вони яскраво проявилися під час козацького повстання 1591–1596 рр. й стали однією з основних причин його невдачі. І лише після нього зароджується тенденція до зміцнення владних повноважень молоді козацької старшини.

Ключові слова: *еліта, егалітаризм, козацтво, старшина, влада, Запоріжжя, Січ.*

Однією з найскладніших і водночас найменш досліджених проблем соціально-політичної історії України другої половини XVI ст. безперечно залишається з'ясування зародження козацької еліти. Адже в українській та зарубіжній історіографії відсутні спеціальні роботи присвячені її з'ясуванню. Правда, у тій чи іншій мірі її торкалися у своїх працях М. Антонович, В. Брехуненко, А. Винар,